

[itobiad], 2019, 8 (3): 1765/1787

**Tarih Bilinci ve Kalam İlmindeki Muhtasar Teliflerin İslam
Eğitim Geleneğindeki Yeri**

The Place of Concise Copyrights in Historical Awareness and Science
of Kalam in the Islamic Education Tradition

İbrahim Halil ERDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Asst.Prof., Akdeniz University Faculty of Theology

ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-8081-1895

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 31.05.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 05.09.2019
Yayın Tarihi / Published : 21.09.2019
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: ERDOĞAN, İ. (2019). Tarih Bilinci ve Kalam İlmindeki Muhtasar Teliflerin İslam Eğitim Geleneğindeki Yeri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (3), 1765-1787. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/47378/572317>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012- Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Tarih Bilinci ve Kalam İlmindeki Muhtasar Teliflerin İslam Eğitim Geleneğindeki Yerine Dair

Öz

Tarih bilinci sonrakilere aktarılan bir tecrübe birikimi ve gelecek nesillerin hazır bulduğu önemli bir tarihi miras olma özelliği taşır. Gelenek, örf, adet ismi de verilen bu tecrübe birikimi tarihin süzgecinden geçerek klasik olma niteliğini elde etmiştir. On dört asırlık bilgi birikimine sahip Müslümanların bu kültürü günümüze aktarmada izleyeceği yöntem de ayrıca büyük öneme haizdir. Bu çalışmada genel olarak klasikler özelde de akâid ve kalam klasiklerinin telif nedenleri ve bunların sonraki nesile neler kazandırdığı incelenmeye çalışılmıştır. Kalam ilmine yön verme özelliğine sahip bu klasiklerin okunmasında izlenecek metodoloji de bu vesileyle analiz edilecektir. Çünkü geleneği günümüze aktarmada sadece yazılan metinlerin satır aralarına sıkışmak, İslam'ın evrensel değerleri ile de problem oluşturabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Bilgi, Muhtasar, Aşamalı Eğitimi, Gelenek.

The Place of Concise Copyrights in Historical Awareness and Science of Kalam in the Islamic Education Tradition

Abstract

Historical awareness is an accumulation of experience transferred to the next generations and an important historical heritage also descended to the next generations. This accumulation of experience, which is also known as custom and tradition, has passed through the filter of history and become classic. The method to be followed by the Muslims who have had an accumulation of knowledge for fourteen centuries in transferring this culture to our day is of great importance, as well. In the study, it was tried to examine the copyrights reasons of classics in general and of akâid and kalam classics in particular and what they will bring in the next generations. The methodology that will be followed in reading these classics which direct the science of Kalam will be analyzed on this occasion. Because getting stuck in the lines of written texts in transferring the tradition to the present day might create problems with the universal values of Islam.

Keywords: Kalam, Knowledge, Concise, Progressive Education, Tradition.

Giriş

Gelenek; örf, âdet, an'ane, görenek, teamül" ve -ahlâkî değerlendirme diye ifade edilen alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar bütünüdür (Dönmez, 2007: 87). Başka bir ifade ile tarihin tecrübe birikiminin sonraki nesillere aktarılması ile oluşan bir mirastır. Bunu kısaca "tarih bilinci" şeklinde de ifade etmek mümkündür.

Toplumların hayatında önemli bir yere sahip olan tarih bilinci, haddi zatında insan ile diğer yaratıkları birbirinden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Çünkü hayvanlar için böyle bir tarih bilinci söz konusu değildir. Nitekim bir hayvan ilk yaratıldığı dönemde nasıl ise yüzyıllar geçmesine rağmen aynı işlevi görür ve herhangi bir gelişim sağlamaz. Somut bir örnek olarak; ilk arı nasıl çalışarak bal yapıyorsa, günümüzdeki arılarda aynı şekilde bal yapma ameliyesini yerine getirir ve kendi edindiği tarihi tecrübeyi bir sonraki nesline aktarma gibi bir lükse sahip değildir. Şayet böyle bir durum söz konusu olsaydı, ürettikleri balın insanlar tarafından alıkonulduğunu bir sonraki nesle aktaracaklar ve belki de şu an insanlar arılardan bal elde edemeyeceklerdi. Ya da ilk fare insanlar tarafından nasıl avlanıyor idiyse şu anda da aynı yöntemlerle avlanabilmektedir. Şayet hayvanda tarihi tecrübe olmuş olsaydı, fareler kendilerinden sonraki gelen nesillerine insanların onlara nasıl tuzak kurarak avladıklarını anlatacak ve insanlar fare avlaması için belki de yeni şeyler geliştirmek durumunda kalacaklardı. Böyle bir durumda ise bir fareyi yakalamak için faklar bir işlev göremeyecek ve daha devasa aletler icat edilmek durumunda kalıncaktı. O halde tarih bilincinin sadece insanlara mahsus bir olgu olduğu görünmektedir. Bu bilinç ile oluşan geleneksel bilgi birikimine gelince, bunlar insanın hazır bulduğu büyük bir mirastan ibarettir. Toplumlar bu mirası daha da geliştirerek bir sonraki nesillere ve ondan sonraki nesillere aktarmak suretiyle, keşfedilmiş bir varlığı tekrar sil baştan keşfetme gibi bir zaman kaybını önlemiş olmaktadır.

I. Tarihi Birikim ve Gelenek

Tarih bilinci, milletlerin yaşam pratiğini gerçekleştirmede önemli yeri olan toplumsal hafıza mesabesinde. Tarihi devirleri yetersiz olan milletlerin tarihçileri, ister istemez faraziyelere dayanan bir tarih bilinci kurgulamaya çalışır ki, bu da bir realiteyi değil tarih yazarının kendi tasavvurunun hâkim olduğu bir bilinci ortaya koymaya daha eğilimli bir durum arz eder. Halbuki klasikler o eski devirlerin tarihini, kültürünü, inancını ve tüm bilgi birikimini sonraki nesillere yaklaştıran birer vasıtadır. Sonrakiler tarafından sahip olunan bu büyük miras ile artık işe sıfırdan başlama yerine önceki devrin bilginlerinin getirdiği yere kadar incelenir ve onların bıraktığı yerden daha ileri taşıma gayreti içerisine girilir (İnalçık, 1954: IX). O halde tarih bilinci, doğru düşünen kimseler için, sayfalarında önemli dersler ve ibretler bulunan büyük bir geçmiş, sonraki nesillere yansıtan bir aynadır. Çünkü bu tarihî tecrübe, bir veya birkaç neslin zihin ürünüdür. Bu zihin ürünlerinden istifade etmeyen ve klasiklerini ihmal eden her toplum, varlığını ileri

boyutlara taşıyamayacağı gibi, geleceğini şekillendirme bakımından da oldukça gerilerden başlamak durumunda kalacaktır.

İbn-i Haldûn'un (ö. 808/1406) ifadesi ile gelenek, her toplumun önem verdiği ve ilgi gösterdiği ilimlerden biridir. Ancak bu, sadece geçmiş dönemlerin geçmişteki hadiselerini ve devletlerin nasıl geliştiği ve güçlendiğini, savaşlarında neler olduğu serüvenlerinin aktarılması değildir. Burada asıl olan, meselelerin iç yüzü, gelişen tüm olayların sebepleri ve temelleriyle beraber inceden inceye araştırılıp değerlendirilmesini sağlamaktır. Böyle olunca, gelenekteki bilgilerin tescil edildiği tarih ilmi, olayların nedenselliğini ve sebeplerini derinlemesine inceleyen bir ilim şeklinde algılanır ve asıl misyonunu ifa etmiş olur (İbn Haldûn, 2001: 6-8).

O halde klasikler tarihin bize verdiği en büyük miras olarak, telifleri, tarihi olayları, sîreti, sünneti ve tüm yapıtları ile yanlış olsun doğru olsun hepsi ile birlikte tarihtir ve sonrakiler için önemli bir zenginliktir. Burada bu mirası hazır bulan neslin hem tarihi geçmişine hem de sonrakilere bırakacağı mirasa yönelik büyük sorumlulukları vardır. Zira geçmişi körü körüne taklit etmek, miras bırakılan ilimlere hiçbir emek harcamadan, sadece öncekilerin hazırına konmak hem geçmişe hem de sonrakilere ağır haksızlığı da birlikte getirecektir. Bu konuda hazır bulunan miras emanetine riayet edip, öncekilerin eserlerinden yararlanırken, bu bilgilerin analizini yaparak daha da geliştirmek için bütün gayretini sarf eden kimseler durumuna yükselip, gelecek nesilleri de bu konuda çalışmaya sevk etmek için belli bir çaba harcanmalıdır. Bunu yaparken klasiklerde hata arama, âlimlerini rencide etme ve hatta hakarete varan bir tavır içerisine girme değil, aksine onların diktiği sancağı daha da yükseklere çıkartmanın çaba ve gayreti içerisinde hareket edilmelidir. Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan peygamber kıssaları, geçmiş ümmetlerin durumları gibi âyetlerin muhtevasının bir anlamı da insandaki tarih bilincini geliştirmeye yöneliktir. Zaten Kur'ân'ın kendisi bu gerçeği ifade etmiş ve Yusuf kıssasında "*Şüphesiz, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır*" (Yusuf: 12/111), buyurmuştur.

II. Muhtasar Metin Te'lîfinin Nedenleri

İtikâdî mezheplerin tam olarak şekillendiği hicrî V. asırdan itibaren Ehl-i Sünnet âlimleri, halkı ehl-i bid'atın yanlış inançlarından korumak ve İslam toplumunun kendi inançlarını kolayca öğrenmelerini sağlamak için, akâid meselelerini ele alan muhtasar risâleler yazmayı bir gelenek haline getirmişlerdir (Yavuz, 1989: II/216). Aslında muhtasar akâid eserlerin telifini İslam'ın ilk asırlarına kadar götürmek de mümkündür. Ebû Hanîfe'den rivayet edilen "*el-Fıkhü'l-Ekber*" ve "*el-Âlim ve'l-Müteallim*", Hakîm es-Semerkandî'nin "*es-Sevâdü'l-A'zam*" ve el-Kâdî Abdülcabbâr'ın (ö.415/1025) "*el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn*" adlı eserleri bu gibi metinlerin ilk örneklerindedir. Klasik dönemde yazılan bu eserlerin gayesi, bir ilim dalındaki öncelikli konuları telif ederek kolay ve anlaşılır bir üslup ile küçük

hacimli eserler oluşturup ilim talebesinin işini kolaylaştırmaktı. Özellikle Arap dili konusunda yazılan sarf, nahiv eserleri bu amaca yönelik olarak vücuda getirilmiştir. Bu özet metinler, ilim talebesinin kolay öğreneceği bir yöntemle yazılmış hem de ilgili ilim dalının ana hatlarını tam olarak kapsayan bir metodolojiyi takip etmiştir.

İslam ilim geleneğinde ezberleme/hıfz yöntemi oldukça yaygın bir eğitim metodudur. Kur'ân-ı Kerîm, vahiy kâtipleri tarafından yazı ile kayıt altına alınmakla birlikte, sonraki nesillere aktarılması şefevi/ezber metodu ile gerçekleşmiştir. Kur'ân'ın hafızalarda ezber olarak tutulması, hafızlık gibi bir müesseseyi de beraberinde getirmiş ve asırlar boyunca İslam ümmeti, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen ve onu ezberleten hafızlık kurumları tesis etmiştir. Arap alfabesindeki noktalama ve harekeleme işleminin sonraki dönemlerde uygulamaya konulduğu düşünülürse, Kur'ân'ın hafızadan hafızaya, dilden dile bir yöntem ile aktarılmasından dolayı, kayda değer bir hatanın olmadığı söylenebilir. Kur'ân-ı Kerîm İslam eğitim geleneğine de sirayet etmiş olmalı ki, neredeyse ortaya çıkan her bilim dalı için ilim talebesinin kolayca ezberlemesini sağlamaya yönelik muhtasar metinler yazıldığı görülmektedir. Hatta İslâmî ilimlerin birçok dalında manzum eserler de ortaya koyan İslam alimlerinin bu muhtasar ederi incelenenlerinde, ilmin ilk basamağında öğrencinin ezberlemesini kolaylaştıracak bir yöntemi tercih ettikleri görülmektedir. Böylelikle ilim talebesinin, okunan bilim dalına ait meseleleri ana hatları ile ezberlemesi ve kısa cümlelerle hafızasında tutması temin edilerek o ilme giriş yapılması sağlanmıştır.

İslâmî gelenekteki muhtasar eserleri ezberleme yöntemini, analitik düşünmenin karşıtı olarak düşünmemek daha doğrudur. Bir nesir ya da manzûm ifadenin; ne anlam ifade ettiği bilinmeksizin veya matematiksel bir formülü sadece ezberlemek, eğitim bilimleri açısından elbette onaylanacak bir durum değildir. Kur'ân, hadis ve diğer İslâmî bilimlere dair muhtasar metinlerin ezberlenmesi konuları ana hatları ile öğrenmek ve o ilme bir giriş yapmak demektir. Nitekim Arap dili ve belâğatı alanında yazılan ve İslam tarihi açısından önemli bir yere sahip olan, asırlarca Osmanlı medreseleri dahil birçok İslam ülkesinde okutulan ve ezberletilen "*Avâmil*", "*İzhâr*", "*Kâfiye*", "*Maksud*" gibi muhtasar metinlerin yanısıra akâid ve kelâm alanında telif edilen "*el-Fıkhu'l-Ekber*", "*es-Sevâdu'l-A'zam*" benzeri eserler hâlâ aynı tazeliğini ve önemini korumaya devam etmektedir.

Muhtasar metinlerin, ilim talebesi tarafından ezberlenmesi teşvik edilirken, ilmin usulünü temsil eden bu kısa cümlelerin, zihinde canlı tutulması ve idrak edilen suretlerin zihinsel anlamda zaptı (Cürcânî, 2006: 120) hedeflenmiştir. Unutmanın ve zayı olmanın zıt anlamını ifade eden 'hıfz' ile aynı zamanda ilmin zayı olmaktan korunması kastedilmiştir. Çünkü bir şeyi hıfz etmek, aynı zamanda onu korumak, zihinde muhafaza etmek demektir. Öğrenci bu hıfz yöntemi sayesinde, ileri aşamalarda eğitimini alacağı şerh, haşiye ve ansiklopedik bilgileri öğrenmede büyük kolaylık elde edecek,

bilimsel anlamda sağlam adımlarla hedefe varmasında da bu usullerin önemli bir etkisi olacaktır. Ezberci eğitim metodunu eleştiren bazı kimselerin asıl tenkit ettikleri noktanın bu olmadığı açıktır. Onlar, sadece ezberlenmekten ibaret olan ve aksiyoner bir potansiyele sahip olmayan bilgilerin ezberlenmesini eleştirmiş olmalılardır. Zaten hayata geçirilmeyen, ya da işlevsel bir fonksiyona sahip olmayan bilginin sadece zihinde yük olduğu genel geçer bir kuraldır. Dolayısıyla muhtasar metinleri öğretirken takip edilen hıfz/ezber yöntemi, öğrenciyi bir ileri aşamaya taşıyacak usul bilgilerinin elde etmeye sevk eden giriş niteliğindedir.

Öğrenci açısından muhtasar metinlerin en önemli özelliklerinden bir tanesi de telifi bakımından tedrici/aşamalı bir eğitim yöntemini benimsemiş olmasıdır. Her bilim dalı için izlenen bir yöntem olan aşamalı eğitim sistemi, muhtasar metinlerde daha da belirgin bir hal aldığı görülmektedir. Bir sporcunun hafif egzersizlerden başlayıp yavaş yavaş diğer ağır sporlara doğru yönelmesi gibi, ilim talebesinin de muhtasar metinler sayesinde ilimlerin özet bilgi ve anlatımlarından ibaret olan muhtasar metinlerle başlayıp daha sonra şerh, haşiye ve uzun anlatımlara sahip olan eserlere yönelmeleri hedeflenmiştir. Böylelikle ilk anlarda uzun ve teferruata giren konularla meşgul olarak öğrencinin yılgınlığına ve ümitsizliğine sebep olacak bir olumsuz bir psikolojinin de önüne geçilmiş olacak ve zihninde bulunan bu özet bilgiler, ileride göreceği daha geniş anlamları tanımada kendisine yardımcı olacaktır.

Muhtasar bir metnin öğrencinin zihninde tam olarak oturması, mesele hakkında ana temayı ortaya koyma ve özü anlamaya daha yatkın olmayı da beraberinde getirecektir. Çünkü bir meselenin özü, ana fikri, temeli, teması ve motifi insan zihninde kesin bir yargı olarak yerini aldığı anda, bunlar onu daha çok çalışmaya, üzerinde düşünmeye, analitik tahliller yapmaya sevk edecektir. Bu anlamda cümlelerin kısa ve öz oluşu, onu zihinde tutmayı kolaylaştıracak, hocanın yaptığı izahat, şerh ve tahliller de öğrenciyeye yol gösterici nitelik taşıyacaktır. Dolayısıyla bu durum aynı zaman da öğrenciyeye zor olanı başarma ve eldeki verilerle neticeyi tahsil etme gibi özgüven duygusunu kazandırarak sonrasına emin adımlarla hareket etmesini sağlayacaktır.

Burada bir noktanın özellikle altını çizmek gerekir ki, muhtasar metinlerin okunuş tarzı bir roman, hikâye, broşür ya da gazete ve derginin köşe yazısı gibi değildir. Tamamen öğretmen-öğrenci diyalogu şeklindeki bir eğitim-öğretim yöntemine dayalı ayrı bir eğitim sistemidir. Öğretmen olmaksızın, metinleri kendi başına okumaya çalışan bir öğrenci, metinlerin anlaşılmasız olduğu, cümlelerin çok kısa tutulduğu, örnek verilmediği, anlamı tam ifade etmediği gibi birçok zorluğu ifade ederek, muhtasar metinleri değersiz görme gibi bir eğilimin içerisine girecektir. Zaten İslam eğitim tarihinde bu metinler genel olarak ilk basamak medreselerinin eğitim programlarına dâhil edilmiştir. Dolayısıyla bu eserlerin bir veya birkaç kişi tarafından

anlaşılması, zor bulunması veya başarısızlıkla sonuçlanması fikri, bu metinlerin değeri konusunda olumsuz bir hükme varılmasını sağlamaz. İslam eğitim geleneğinde hocaların yetiştirdiği öğrencilerin isimleri, yaptıkları ilmî seyahatler/rihler titizlikle biyografik kayıt altına alınmıştır. İslam literatüründe tabakât ve ricâl eserleri diye ifade edilen bu biyografi kitaplarında, öğretmen-öğrenci ilişkisine büyük önem atfedilmiş, bir kimsenin ilim toplumu içerisindeki itibarı, bu hususta yaptığı seyahatlere, ders aldığı hocalara ve yetiştirdiği öğrencilere nispetle değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Muhtasar metinlerin hazırlanması, bir şairin güzel bir şiiri yazmak için gösterdiği çabaya benzetilebilir. Şairin, şiirini yazarken duygu, hayal ve düşüncelerini belli bir düzene bağlı olarak, çekici, etkileyici ve akıcı bir üslup ile ahenkli mısralar içinde olmasına gösterdiği özen, faklı bakımlardan muhtasar metin yazarı kimse tarafından da benimsenen durumlardır. Zira bir meseleyi 140 karakterde anlatmaya çalışmak ile daha fazla karakter kullanarak meramı ifade etme arasında önemli bir çaba gerektiren zorluk söz konusudur. Dolayısıyla gerek metnin okunması esnasında öğrencinin ve gerekse telif esnasında yazarın karşılaştığı bu zorluklara karşı sabır, kendine güven ve dikkat gibi duygular metnin eğitim alanındaki önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Muhtasar eserler, İslam tarihinin her döneminde ilgi görmüştür. Özellikle büyük hacimli eserlerin kullanımı esnasında ortaya çıkan zorlukların yaşanması özet eserlerin telif edilme ihtiyacını doğurmuştur. Muhtasar eserlerin telif edilmesi İslam'ın ilk dönemlerine kadar gitmekteyse de de Hicrî IV. (X.) asırdan sonra bir ihtiyaç haline gelmiştir. Öncekiler doğrudan muhtasar risaleler telif ederken, sonradan gelenler hacimli eserlerini aynı zamanda muhtasar formda kaleme almayı tercih etmişlerdir. İslam âlimlerini ihtisar faaliyetlerine sevk eden nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Telifin yapıldığı ilmin, sadece ana konularını ihtiva ederek, ileri bir safhada okunması gereken detay bilgileri çıkarıp, meseleleri sadece ana hatları ile anlatarak okuyanın daha kolay ezberlemesini ve öğrenmesini sağlamak. Nuredîn es-Sâbûnî'nin (ö.580/1184) "*el-Kifâye fi'l-Hidâye*" adlı hacimli eserinden sonra "*el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*" adlı muhtasar metni yazmasındaki sebep bundan ibarettir (Sâbûnî, 1969: 29). Abdülkâhir el-Cürçânî'nin "*el-Avâmilü'l-Mie*", İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö.761/1360) "*Katrü'n-Nedâ*", Birgivî'nin "*el-Avâmil*" ve "*İzhârü'l-Esrâr adlı*" eserleri nahiv ilmine dair yazılmış bu tür muhtasarlardandır (Durmuş, 2006: XXXI/57).

2. Bazı eserlerde yer alan bilgilerin kaynakları durumundaki isnad zinciri, hacimlerinin kabarmasına yol açtığı gibi bilgi akışının kesintiye uğramasına da sebep olmuştur. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö.356/967) "*el-Eğânî*" adlı yirmi dört ciltlik hacimli eseri üzerine, günümüze kadar ondan fazla muhtasar yapılmıştır (Kılıç, 1994: X/317). Yapılan bu muhtasar metinlerde, bahsedilen sakıncaların ortadan kaldırılmasının hedeflendiği görülmektedir.

Fîrûzâbâdî de “*el-Ğâmûsü'l-Muhît*” adlı eserinde benzer bir amaçla dâilcilerin ve râvilerin isimlerini zikretmemiştir (Durmuş, 2006: XXXI/57).

3. Bazı eserlerin sonraki dönemlerde gelen âlimler tarafından konularının dağınık, tertibinin düzensiz olduğu şeklindeki algısı, o eseri daha düzenli bir şekilde getirip, konularını belli bir tertip ve düzen içerisinde tekrar telif etmeye sevk etmiştir. Fahreddin er-Râzî, Abdulkâhir el-Cürcânî'nin “*Delâilu'l-İ'câz*” ve “*Esrâru'l-Belâğâ*” adlı iki eserini bu anlamda ihtisar etmiş, içerisindeki konuları yeni bir taksimata tabi tutarak, tek bir eser halinde “*Nihâyetü'l-İ'câz fî Dir'ayeti'l-İ'câz*” ismi ile kaleme almıştır (Râzî, 2004: 24-25).

4. Bazı eserler, içerdiği konulardan kaynaklı, belli bir kültür düzeyine sahip okuyucular tarafından anlaşılması güç olduğundan, eser kendi yazarı tarafından telhis edilmiştir. Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (ö.792/1390), “*Telhîsü'l-Miftâh*” adlı eserinden sonra kaleme aldığı “*el-Mutavvel*” isimli şerhini ihtisar ederek “*Muhtasarü'l-Meânî*”yi telif etmesinin sebeplerinden birinin bu olduğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde Nâsıruddin el-Beyzâvî medreselerdeki öğrencilerin felsefî kelâmı daha kolay öğrenebilmeleri için felsefî kelâm türüne dair yazdığı “*Tavâli'u'l-Envâr min Matâli'i'l-Enzâr*” adlı eserini özetleyerek “*Misbâhu'l-Ervâh*” adlı muhtasar eseri oluşturmuştur (Aykaç, 2016: 390).

5. Bazı eserlerin bir kısım muhtevasının sonraki dönem insanlarına hitap edemez duruma gelmesi. Bu durum bazen hacimli eserlerin muhtasar şekline getirilmesi şeklinde olabildiği gibi, muhtasar olarak kaleme alınan eserleri kapalı bulunmasından dolayı şerh etme şeklinde de cereyan etmiştir. İbn Ebü'l-İsba' (ö. 654/1256) “*Tahrîrü't-Tahbîr*” adlı eserini, “*et-Tahbîr*” adlı daha hacimli eserinden kısaltmış, Ebû'l Berekât en-Nesefî (ö.710/1310) ise “*el-Umde*” adlı muhtasar metinden sonra “*el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd*” adlı hacimli eserini kaleme almıştır (Nesefî, 2001).

İslam telif geleneğinde yapılan muhtasar metinler öğrenci ve hoca talepleri dikkate alınarak yazıldığı gibi bazen de müellifin zevkini yansıtmak veya muhatap olduğu toplumun beklentilerine cevap vermek amacıyla telif edilmiştir. Bu anlamda Osmanlı âlimleri, özellikle medreselerde okutulan ilimlerde sarf-nahiv ve belâgat konularındaki Arapça ve Farsça diliyle yazılan hacimli eserleri, Osmanlıcaya tercüme ederek kendi dillerinde muhtasarlarını yazmışlardır. Muhtasar metin yazma geleneği sadece dinî ilimlerin telifi ile kalmamış, dil, edebiyat, tarih, coğrafya, matematik ve hatta tıp bilimine kadar geniş bir yelpazede, meseleleri sadece ana hatlarıyla aktaran metinlerin telifine kadar gitmiştir (Durmuş, 2006: XXXI/57).

Muhtasar metinleri teşvik edenler olduğu gibi onu bazı yönleri ile tenkit edenler de olmuştur. İbn-i Haldûn (ö. 808/1407) anlamı bozacak şekilde kısaltılan muhtasar metinleri eleştirmiş ve ihtisar konusunda aşırıya kaçmanın, bilgiyi zedeleyeceğini ifade etmiştir. Ona göre bazı kimseler, bilgi konusunda kısa yolları tercih etmiş, her ilim dalında kısa programlar

hazırlamak suretiyle o ilmin birçok meselelerini delilleri ile birlikte güya çok mânaları az lafızlarla ifade etmeyi hedeflemişlerdir. Ancak bu yöntem, yazıdaki edebiyatı bozmuş, anlaşılmasını zorlaştırmış ve özet metnin anlaşılabilmesi için o konudaki büyük eserlere müracaat etmeyi zorunlu hale getirmiştir (İbn Haldûn, 2001: I/733). İbn-i Haldûn'un ifadeleri, mutlak olarak muhtasar metinlere karşı bir tepki değil, hazırlanan muhtasarların anlamı bozacak şekilde ihtisar edilmesi veya yazıdaki edebî güzellikleri ortadan kaldıracak bir kısaltmaya gidilmesidir. İbn Haldûn'da oluşan böyle bir eleştirel düşünce, muhtemeldir ki kendi döneminde yapılan birtakım eserlerin ihtisar edilmesindeki hatalardır. Hâlbuki gelinen noktada ilim adamlarının temel kaynakları arasında yerini koruyan muhtasar eserler, söylenenin aksine az söz ile çok mâna ifade eden nesir yazıları ya da edebiyatın zirvesi olan manzûm şiir şeklinde kaleme alınan telifler olmuştur.

Muhtasar metinlerin öğrenciler için vakit kaybı olduğunu iddia edenler de olmuştur. Bunlara göre, insanlar daha önce muhtasar şeklinde telif edilmiş usul eserlerini ezberleyip, hafızaya aldığı o kısa kelimelerle kalarak, bu metinlerdeki sembol kelimeleri ezberlemekle ömür tüketmekte ve bulmaca şeklinde yazılmış cümleleri çözmek için bir ömrü heba etmektedirler. Sonuç itibarıyla zayıf olan ile sahih olanı birbirinden ayıramamakta ve bu kısa metinle doğru bilgiye erişmeye fırsat bulamamaktadırlar. Hatta öğrencilerin bu metinlerin içerisine dalarak, o metin için bir şerh veya haşiye olmaması durumunda kelimelerin anlaşılamayacağını iddia etmişlerdir. Buna göre muhtasar için hedeflenen amaçta, bir anda yok olup gitmektedir (Hicevî, 1995: II/459).

Her ne kadar muhtasar metinler eleştirilmiş olsa da İslam kültür geleneği bu hususta tam tersini iddia etmektedir. Bu konuda yazılan eserlere bakıldığı zaman muhtevastaki ilmi derinlik, çeşitlilik ve düzen bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Çok zaman uzun ve büyük ansiklopedi tarzı kaleme alınan eserlerde bulunmayan özet ve gerekli bilgiyi bu metinlerde bulmak mümkün olmaktadır. Ayrıca yazıldığı bilim dalını belli bir sanat çerçevesinde ele alan bu eserlerdeki zarafet, öğrencinin kısa zamanda o sanat dalını kuşatan bilgileri genel anlamda kavramasını sağlamaktadır. Zaten bu eserler ilme giriş anlamında kaleme alındığı için, ilgili bilim dalı için nihai hedef sayılmaması gerekir. Hatta bu ilmi metinlerin içerdiği birçok bilgi, sonradan kaleme alınan sayfalar dolusu eserlerden daha faydalı sonuçlar verebilmektedir. Ancak bu metinlerin bir öğretici tarafından okutulması, sabır, ciddiyet ve çalışma ile anlaşılması da esas kabul edilmelidir. Bu sabır ve ciddiyet öğrencide o ders hakkında bir bilince sahip olmasını beraberinde getirecektir.

Muhtasar metinlerin kısa ve kapalı ifadeler olması ise ayıplanacak bir durum değil aksine övgüye layık bir sanat biçimi olarak algılanmalıdır. Bu kapalılık beraberinde hoca-öğrenci ilişkisi ve ilmin ve âlimin değerinin yücelmesin gibi güzellikleri de beraberinde getirecektir. Çünkü erişimi kolay, hoca-talebe tedrisatına dayanmayan bir bilgi, zaman içerisinde

değersizleşme, ilmin ve âlimin konumlarını ve anlamlarını yitirmesi gibi olumsuz bir durumla karşı karşıya kalacaktır.

III. Kelam İlminde Muhtasar Geleneği

Kelam ilminin geçirdiği dönemeler dikkatle incelendiğinde hiçbir zaman dinamizmini kaybetmediği ve İslam'ın evrensel değerleri ile örtüşen gelişime sürekli ayak uydurduğu söylenebilir. İslami ilimler içerisinde harici bir örnek ve taklide ihtiyaç duymayarak Müslüman aklın inşa ettiği ve özgün ilkeleri bulunan bir disiplindir (Altıntaş, 2010: 22). Kelam ilminin bir önceki evresinin akâid ilmi olduğu düşünülürse, bu hususta ilk ortaya konulan teliflerin büyük hacimli değil, muhtasar risaleler şeklinde olduğu görülecektir. Ancak muhtasar yazma geleneği bununla sınırlı kalmamış, sonraki dönemler de farklı müellifler tarafından farklı amaçlarla da kaleme alınarak bu gelenek devam ettirilmiştir.

Muhtasar eser yazmak veya bir ilmi manzum ya da nesir şekline getirerek özetlemenin edebiyat/belâğat açısından önemli bir yeteneğin icrası olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in, bir üstünlük ve meziyet olarak "bana cevâmiu'l-kelim verildi" (Buhârî: Ta'bîr 22; Müslim: Mesâcid 1; Nesâî: Cihâd 1; Ahmet b. Hanbel: Müsned, IV/264) şeklindeki ifadesinde geçen, 'özlü söz' kelimesi, bunun anlamı az lafızla çok mâna anlatma yeteneğidir (İbnü'l-Esîr, 1979: I/295). Dolayısıyla böyle bir sıfat övülmüş ve Hz. Peygamberin sözlerinde böyle bir sanatın en güçlü göstergelerinin mevcut olduğu bildirilmiştir. Arap edebiyatının meânî kısmında 'itnâb' ve 'îcâz' kavramları bu tür bir konuşma ve yazma sanatından bahsetmektedir. Itnâb, îcâzın karşıtı olan bir sanat biçimidir ve müspet anlamı ile 'manayı tüm yönleri muhtevi olacak genişlikte kuvvetle belirtmek' anlamına gelen bir edebiyat/belâğat terimidir. Böyle bir uzatmadan maksat mânayı açıklığa kavuşturmak, pekiştirmek, mübalağa ve tasvir amacına yönelik bir fayda elde etmektir (Uzun, 1999: XIX/219). Îcâzın anlamı ise 'maksadı ifade etmek için kullanılan tabirde, anlamı bozmaksızın mümkün olduğunca en az harfi kullanmak' demektir (Râzî, 2004: 215). Bu şekilde söylenen söze "vecîz" denilmiştir (Saraç, 2000: XXI/392). Asıl itibariye söz sanatı, îcâz sayesinde belâğat seviyesine erişir. Dolayısıyla veciz söz söyleme ya da az kelime ile çok anlam ifade eden konuşma şekli, tarihin her safhasında övülmüştür. Hz. Peygamber "Cevâmiu'l-Kelim" (جَوَامِعُ الْكَلِمِ) ile gönderilmiş olduğunu beyan etmiş (Buhârî: Cihâd, 122, Ta'bîr 22, İ'tisâm, 1, 5, 7, 8, Eşribe, 71) ve bununla veciz söz söyleme sanatını kastetmiştir. Îcâz sanatı, Kur'ân-ı Kerîm'i mucize kılan îcâz yönlerden biri olarak zikredilmiştir. Bu sanatı eşsiz bir edebiyatla kullandığından dolayı da Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) bu anlamda bir eser yazmış ve "Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz" şeklinde bu anlama gelen bir ifade ile isimlendirmiştir. Burada îcâz için "gayeyi, mümkün olan en az harf ile tabir etmek" şeklinde tarif etmiştir (Râzî, 2004, 215). İlmî metinlerdeki bilimsel derinlik, bilgi çeşitliliğinin artmasına, sağlam ve

düzenli olmasına sevk etmektedir. Dolayısıyla muhtasar metinlerden elde edilen avantaj çok zaman uzun yazılarda bulunmamaktadır.

Bu anlamda muhtasar metinler, telif edildiği alan ile ilgili kapsamlı bir sanatsal eser oluşturmaktadır. Bu kapsam ile birlikte, ilim talebesi az zamanda birçok bilgiyi kuşatma imkânı bulabilmektedir. Ancak burada şunun bir kez daha altı çizilmelidir ki, bu ilmî metinler ilme giriş mesabesinde bir araçtır ve asla nihai hedef değildir.

İlmî metinlerin içerisinde yer alan bilgilerin, avantaj bakımından çağdaş kitapların birçoğundan daha fazla olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, muhtasar metin okutan bir öğretici sabır, ciddiyet, çalışma ve anlama gibi yüksek kabiliyetleri elde eder. Böyle bir sabır ve ciddiyet, zaman içerisinde öğreticide, başkalarında olmayan bir melekeye sahip olmasını sağlayacaktır.

Muhtasarlara üzerine yazılan şerh ve haşiyeler bu metinlerin kapalı olduğu, açıklanmaya muhtaç olduğu ve neden böyle ihtisar edildiği şeklinde bir eleştiriye götürmemesi gerekir. Zemahşerî'nin (ö.538/1144) "*el-Mufassal*" adlı eserini şerh eden İbn-i Yaîş (ö.643/1246) eserine başlarken bu hususu ifade eden çok önemli ifadeler kullanmıştır. Asıl metindeki mücmel konuları açıkladığını, garip kelimeleri şerh ettiğini, örnek verilmemiş ve kapalı kalmış konuları açtığını ifade ettikten sonra şöyle demiştir: "Ben bu metni şerh etmekle, metnin müellifinin bu konuda eksik kaldığını iddia etmiyorum. Çünkü böyle bir metni hazırlarken bu kadar az cümlelerle çok anlam ifade eden ve belâgat ilmindeki 'icâz' sanatını en güzel bir şekilde kullanan biri, belli bir mânâyı ifade için uzun ve çok kelimeler kullanmak anlamına gelen "itnâb" sanatını da yapmaya kadirdir". Halil b. Ahmed (ö.175/791) "İlimde öyle konular var ki, eğer onları açıklasaydık bu defa güçlü ve zayıf (âlim ve cahil) eşit duruma gelirdi. Ama bizden sonra gelecek olan hocalarında bir meziyeti olması gerekir" ifadesiyle önemli bir noktaya işaret etmiştir (İbn Yaîş, 2001: I/39). Halil b. Ahmed, klasik dönemde telif edilen muhtasar eserlere yönelik bu değerlendirmesi ile, muhtasar metinlerin ilmin tümünü ihtiva ettiği şeklindeki bir iddiaya sahip olmadığını, sonraki devir alimlerinin de yapacağı/yapması gereken bilimsel katkılarının olacağını/olması gerektiğini net bir şekilde ortaya koymuştur.

IV. Muhtasar Metinler ve Aşamalı/Tedricî Eğitim

Muhtasar eserlerin bir öğretici eşliğinde analizinin yapılarak okunması/okutulması ilmî açıdan büyük önem arz etmektedir. Bu da öğretmen-öğrenci ilişkisi bağlamında bir eğitimin varlığının İslam'ın kadîm geleneğinde mevcut olduğunu göstermektedir. Tabakât eserlerinin muhtevasında bu durum geniş şekilde ele alınmıştır. İlimin yalnız başına öğrenilmesini doğru bulmayan selef, hoca olmaksızın ilme yönelen bir kimseyi kınamış ve "tek başına ilme giren, tek başına çıkar" demişlerdir (İbn Kasım, 2000: 74).¹ İmam-ı Şâfi'ye isnad edilen bir ifade de "*sadece kitaplara*

¹ Bu söz İmam-ı Şâfi'ye nispet edilmiştir. İfadenin aslı (مَنْ دَخَلَ فِي الْعِلْمِ وَحْدَهُ خَرَجَ وَحْدَهُ) şeklindedir.

itimat ederek fakih olan kimse, ahkâmı zayi eder" denilmiştir. İnsanlar için en büyük çürümenin/belanın, hoca-talebe ilişkisi yaşamaksızın sadece yazılardan bilgi edinmeye kalkışmak olduğu ifade edilmiştir (Kinânî, 2012. 97). Burada asıl olan hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde gelişecek olan ilmî bir disiplinin oluşması yönündeki hakikattir. Bu diyalog ile yapılan eğitimlerde, hatalar en asgari düzeye inecek, eğitim esnasında ortaya çıkacak olan muhtemel yazım hataları düzeltilecek ve anlaşılmayan ya da farklı anlaşılmaya müsait olan bilgiler netliğe kavuşacaktır. Hoca-öğrenci diyalogunun önemi ve gerekliliğini kavrama noktasında, Hz. Peygamber'in Allah'tan telakki ettiği vahyi ümmetine aktarması ve bu anlamda tebyîn görevini üstlenmesi ile ortaya çıkan peygamber-ümmet ilişkisi bu iletişimin en mükemmel örneğidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in, Ka'be'nin damına değil de Hz. Peygamber'in kalbine inmesindeki hikmetlerden birisinin de bu olduğu realitesi anlamını tazelemiş olacaktır. İlimde tadrîci eğitimi bir kenara bırakıp kendi başına tıp kitaplarını okuyarak hekim olmanın mümkün olmadığı realitesi, sair tüm ilmi disiplinler için de geçerli olduğunu düşünmek mümkündür.

Muhtasar metinlerin ilme giriş mesabesinde olduğu neredeyse tüm muhtasar müelliflerinin ortak görüşüdür. Bu da ilim talebesinin o ilmin içerdiği konuları ana hatları ile tanınması demektir. Bunun bir ileri aşaması ise muhtasar metin şeklinde telif edilen bu ilmin şerh, haşiye ve daha hacimli eserlerine geçiş sağlamasıdır. Hayatın her alanında olduğu gibi ilim tahsilinde de aşamalı geçiş yöntemi doğanın tabiatına uygun olarak ortaya konulmuştur. Bir ağacın meyve vermesi için geçirdiği evreler, anne karnındaki bir ceninin geçirdiği aşamalar, hayata adım atan canlının gelişimi gibi durumlar hep bu merhalelere muhtaçtır (Saka, 2001: 59). Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi üç yılda nazil oluşunun hikmetlerinden bir tanesi de ezberlenmesinin ve öğrenilmesinin kolaylaştırılması, cahiliye toplumunu aşamalı bir şekilde eğitme metodunun hayata geçirilmesi şeklinde ifade edilmiştir (Kattân, 1995: 105).

Kur'ân-ı Kerîm, ümmetin pratiğe dayalı ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde bölümler/aşamalar halinde nazil olmuştur. Böyle bir iniş yöntemi ilk terbiye etme hareketini oluşturma ve eğitimi uzun zamana yayma, mevcut şartlarla da uyum sağlamıştır. Çünkü eğitim, uzun zamanla birlikte belli deneyim ve aksiyon gerektiren bir uygulamadır. Kur'ân'ın, bu eğitimin hazırlık aşaması olan asr-ı saadet döneminde bölüm bölüm (müneccem) indirilmesi, uygulamaya dayalı bir sistem olduğu şeklindeki bir realiteyi de ortaya koymaktadır. Başka bir ifade ile Kur'ân'ın oluşturmak istediği ümmet yapısı, sadece teorik bir anlayış, soyut bir düşünce ve zihinsel anlamda değerlendirmeler için sunulan bir sistem değildir (Demirci, 2002, 176). Dolayısıyla Kur'ân'ın ilk günden itibaren tek seferde değil de bölümler şeklinde nüzulünün hikmeti tam da bu aşamalı eğitimi tarif etmektedir. Aslında bu metodoloji insan doğasıyla da tamamen örtüşen ve hatta eşyanın

tabiatına da tamamen uyum sağlayan bir yöntemdir. “Bir şeye zamanından önce erişmek isteyen kimse, sonucundan mahrum olur” (Ali Haydar, 2003: I/99)² küllî kaidesi, mutlak anlamından hareketle eğitim anlamında da önemli bir durum tespitini ortaya koymaktadır. Kur’ân’ın bu aşamalı eğitim sisteminin benzerini Hz. Peygamberin davetindeki uygulamalarında da görmek mümkündür. (Zorlu, 2006: 237) Mekke döneminde sadece sözlü olarak başlanan İslam’a davet metodu, Medine’ye hicretle birlikte farklı aşamalara geçilerek birtakım aksiyonlara dönüşmüştür. Bunlar, devleti ve ümmeti koruma adına yapılan seriyeler, gazveler, anlaşmalar, devlet başkanlarına gönderilen tebliğ mektupları şeklinde alt seviyeden üste doğru belli bir metot dâhilinde devam etmiştir.

Netice olarak tedricî/aşamalı metot, doğanın özünde olan bir sistemdir. İlk insanın yaratılışı (Secde, 32/7), anne karnındaki ceninin doğumuna kadar geçirdiği evreler (Hac, 22/5), doğum sonrasında vefatına kadar olan aşamalar, kısaca kâinatta bulunan canlı bitki, hayvan ve cansız tüm varlıklar için genel geçer bir kaide olan bir durum olduğu gibi, bilgi edinme yönteminde de insana örnek olması bakımından önemli bir misal olduğunu düşünmek gerekir.

Buhârî’nin rivayet ettiği bir olay, İslam’a davetin ve ümmetin imân, amel ve ahlak noktasında eğitimin aşamalı bir yöntem ile yapıldığını ifade etmektedir. Hz. Âişe, Kur’ân’ın nâzil oluşunda ortaya çıkan telif hakkında soru soran bir Iraklıya şöyle cevap vermiştir: Kur’ân’dan ilk önceleri insanları cennet ile müjdeleyip cehennemden sakındıran ayetler nazil oldu. Tevhid ve ahiret inancı insanlarda sübut bulunca, insanlar İslam’a yöneldiler. Bundan sonra artık helal ve haramlarla ilgili ahkâm ayetleri nazil olmaya başladı. Eğer ilk olarak “içki içmeyin” denilse, insanlar “içkiyi asla terk etmeyiz”, şayet “zina etmeyin” denilse “zinayı asla bırakmayız” diyeceklerdi (Buhârî, Fedâilu’l-Kur’ân 5).

Muhtasar metinler, her ilmin usûl kısmını teşkil ettiğine göre, aslı bilmeden teferruata geçmek makul bir eğitim şekli olarak kabul edilemez. İsfahânî (ö. V/XI), eğitimin aşamalı olarak gerçekleştirilmesinin önemini uzun bir yolculuğa çıkan kimsenin azık kullanmasına benzetmiştir. Uzun bir hac yolculuğuna/sefere çıkan kimse çeşitli yerlerde mola vermek suretiyle ilerleme sağlar. Sefer için hazırladığı azığın tümünü birden değil, her durakta kendisine yeter miktarda kullanması kendisini hedefe ulaştırması için elzem bir durumdur. İlme başlayan bir öğrencinin de muhtasar metinlerden azar azar öğrenerek hedefe varması, amaca daha sağlam adımlarla varmasını sağlayacaktır (İsfahânî, 2007: 146).

Özellikle asrımızda teknolojinin hızla ilerlemesi, teknolojiden nasıl istifade edilmesi gerektiği konusunda eğitici bir bilgi edinmeksizin oldukça yaygınlaşan bilgi kirliliği karmaşası ile birlikte, ilme henüz yeni başlayan

² Bu ifade bir mecelle kaidesidir. Bu kurala örnek olarak fikhî anlamda babasını katlederek bir an önce mirasına erişmek isteyen kimseyi buna örnek vermişlerdir.

talebelerin değişken ve mütereddit bir yapı ile hemen tasnife ve eleştiriye yöneldikleri görülmektedir. İlmî olarak henüz pişmeden bilimsel çıkarımlarda bulunmaları hatta dini konularda fetva vermekten bile kaçınmadıkları gibi başkalarını eğitime eğilimine girmekten çekinmedikleri sık karşılaşılan durumlardan birisi haline gelmiştir. Bu durum İslam'ın ve Kur'ân'ın tavsiye ettiği tedrici/aşamalı eğitim metodunu ve muhtasar metinlerdeki amaç ve yöntemi bir kez daha gündeme getirmektedir. Selef bu hususu manzûm bir ifade ile şöyle dile getirmiştir:

نَصَدَّرَ لِلتَّدْرِيسِ كُلُّ مَهُوسٍ بَلِيدٍ تَسْمَى بِالْفَقِيهِ الْمُدْرَسِ
فَحَقٌّ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَنْ يَتَمَتَّلُوا بِنَبِيْتِ قَدِيمِ شَاعٍ فِي كُلِّ مَجْلِسِ
لَقَدْ هَزُلْتُ حَتَّى بَدَا مِنْ هَزْلِهَا كِلَاهَا وَحَتَّى سَامَهَا كُلُّ مُفْلِسِ

Anlamı:

Bilgin, eğitimci diye isimlendirilen bütün ahmak ve çılgınlar eğitimin başına geçtiyse,

Hakkıdır ilim ehlinin onların durumunu her oturumda yaygın olan şu eski atasözüne benzetmeleri,

(Kuzu) o kadar zayıf ki cılızlığından böbrekleri gözükyüyor;

Yine de bütün müflisler onun pazarlığını yapıyorlar" (İbn Kesîr, 1988: XII/88; İbnü'l-Esîr, 1987: XIII/335).³

Nizâmiye medreselerindeki eğitim geleneğine bakıldığında akâid öğrenmek farz-ı ayn ilimlerden kabul edilmiştir. Bununla beraber medresenin müfredatı içerisinde yer almamıştır. Bunun sebebi ise medrese öncesi dönemde talebenin bu ilmi öğrenmesi gerektiği düşünülmüştür. Dolayısıyla akâid ilmi medrese öncesi mektep müfredatlarında okutulmuştur. Burada okunan muhtasar eserler mektep öğrencisinin kolayca ezberleyebilmesi için birçoğu manzûm olarak kaleme alınmış ve bazıları oldukça yoğun ilgiye mazhar olmuştur. Buna göre kelim ilmi Osmanlı medreselerinde temel bir ilim kabul edilirken, nizamiye medreselerinde akâid gibi kendisine bir yer bularak meşruiyet kazanamadığı görülmektedir (Demirci, 2013: 254-255).

Osmanlı medrese geleneğine bakıldığında özellikle kelim konularında okutulan eserlerde hiyerarşik bir düzenin olduğu görülecektir (Hızlı, 2008: 27). İlk aşamada Neseî akidesi gibi kısa ve muhtasar eserlerle başlanmış, ileri aşamalarda ise bunların şerhine ve daha hacimli eserlerine geçiş yapılmıştır. Bizzat Fatih Sultan Mehmet'in programladığı Kelim derslerinin

³ Şiirin aslı Ebû'l-Hasan el-Fâli'ye nispet edilmiştir. Burada zımnî bir teşbihten söz edilebilir. Şair yukarıda bahsettiği çılgın ve bilgisiz olduğu halde fetvaya kalkışan kimseleri cılız ve zayıf bir koyuna benzetiyor. Zayıf ve cılızlığı o kadar belli ki kemiği bir tarafa iç organlarından olan böbrek bile dışarıdan gözükecek şekilde komik bir hal almıştır. Ancak ne kadar başarısız/müflis/parasız/sermayesiz varsa, pazarda bu koyun için pazarlık yapıyor/mühürlüyorlar.

birinci kısmında Neseî akidesinin, sonrasında Tefâzânî'nin Neseî akâidi üzerine yaptığı şerhin, ikinci kısımda Celâleddîn ed-Düvvânî'nin "İsbât-ı Vâcip" risalesinin ve sonrasında sırasıyla "Akâid-i Celâl", Adududdîn el-Îcî'nin "el-Mevâkif", ve son olarak Şeyyid Şerîf el-Cürçânî'nin "Şerhu'l-Mevâkif" ve Tefâzânî'nin "Şerhu'l-Mekâsîd" okutulmuştur (Yazıcıoğlu, 1980: 274; Demir, O. (2012: 34).

V. Klasik Metinleri Okumada Metodoloji

Basiretli bir okuyucunun, klasikleri değerlendirme sırasında esas alması gereken birtakım temel ölçüleri olmalıdır. Bunlardan ilki, o klasiği telif eden müellifin içinde yaşadığı toplumun arka planındaki sosyal, siyasi ve kültürel yapıyı iyiden iyiye incelemesidir. Çünkü her toplumun, dışına çıkmayacağı kendine özgü örf, adet ve gelenekleri vardır. Dolayısıyla miras olarak elde edilen bu bilgilerin, o dönemdeki toplumun mevcut karakteri içerisinde gerçekleştiği bilgisinin göz ardı edilmemesi gerekir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin sünnetini analiz ederken onun Sîyreti içerisinde değerlendirmesi gerekir. Milâdi yedinci yüzyılda, hicaz bölgesinde bulunan Müslüman toplumun örf, adet, gelenek, sosyal ve kültürel yapısını bilmeden, sadece rivayetlerin satır aralarına sıkışıp kalmak, İslam'ın bugünü için getirdiği evrensel ilkelerin korunmasında sağlıklı bir sonuç vermeyecektir. Geleneğin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve siyasi şartlardan soyutlanarak, sadece metinden hareketle, metni herhangi bir tahlile tabi tutmaksızın, tartışmasız kabul edip bunu nakletme, farklı kültür yapısına sahip kimselerin kabul edemeyeceği durumların ortaya çıkmasına sebebiyet vereceği göz ardı edilmemelidir. Bu durum İslam'ın evrensel bir din olma özelliğine de gölge düşürecektir. Çünkü evrensellik her asra, topluma ve kültüre uyum sağlamakla evrenselliğini devam ettirir. Bilgi, yaşanan tarihi devreye sokarak, hayatı kendi akışı içinde ve bulunduğu adreste tetkik etmek ve yaşanmış sürecin parçası olarak okumakla elde edilmelidir. Klasik teliflerdeki bir sözü asıl öğrenilmesi gereken ilke, amaç, tecrübe, anlam ve eğitimi bir kenara bırakıp, kelimeler üzerinden hareket etmek doğru bir yaklaşım tarzı olmadığı açıktır. Nitekim İslam dini hiçbir ferdine, Hz. Peygamber'in yedinci yüzyılda Hicaz bölgesindeki yaşadığı hayatı, aynı formda tekrar yaşamasını telkin etmemiştir. Evrensel ilkelere sahip olan İslam dini, her asır ve coğrafyada yaşayan müslümanların kendi hayatlarını yaşarken önceden yaşanmış örnek bir hayat olan sünnet çizgisindeki ilkeleri kendine rehber kabul etmesini, bunu yaparken aynı formun korunması şeklinde değil, örnek davranış modellerinden ders çıkararak hareket etmesini ister (Bardakoğlu, 2017: 66). Eğer böyle olmasaydı, Medine'de ikamet etmek bir sünneti ihya etme anlamı taşıması gerekirdi. Hatta bazılarının yanlış anladığı gibi, hicret sonrası tekrar Medîne dışına taşınmak irtidad sebebi sayılması gerekirdi. Nitekim Haccâc, İbn-i Mes'ud'dan rivayet edilen "Hicretten sonra tekrar Medîne'den çıkıp başka yerlerde ikamet eden lanetlenmiştir (Nesâî: Zinet 25)" şeklindeki bir hadisi bahane ederek birtakım sahabeleri mürted olmakla suçlamıştır (Buhârî: Fiten 14).

Bu yöntem, kelimelerin ortaya koyduğu bakış açısı ile değerlendirildiğinde de durum pek farklı değildir. Her ilmî disiplinde olduğu gibi, kelimelerin de geçirdiği evreler yakından incelendiğinde, aynı tablonun ortaya çıktığı görülecektir. İslam'ın ilk asrında, Hz. Peygamber'in hayatta olması, sahabenin istediği soruyu Allah Resulüne sorma ve cevabını alma konusunda sıkıntı yaşamaması, böyle bir ilmin oluşmasına ihtiyaç doğurmamıştır. Ancak hemen sonrasında bakıldığında âkaid ilmi şeklinde ortaya çıkan ve dinin inanç ile ilgili esaslarını bir araya toplayarak inanılması gereken kuralları belirleyen eserler meydana getirilmiştir. Nitekim ilk dönem alimlerin akâid eserlerinde, herhangi bir tartışma ve kanıtlanma yoluna gitmeksizin sadece itikâdî esasları belirleme noktasında mesafe kat etmeye çalışılmıştır.⁴

Akademik perspektif, gelenekten yararlanma konusunda ona eleştirel yaklaşmayı reddetmez. Geçmiş sorgusuz ve sualsiz olduğu gibi kabul etme, eleştirel bir bakış açısı ile düşünmemek, olduğu gibi anlamaya çalışmak, bilinçsizce öncekilerin izlerini takip etmek, onların yanlışlarının görmezden gelinmesi veya benzerinin sürdürülmesi gibi bir anlam taşıdığı gibi, geleneği toptan yok saymak da en büyük hazinemizi yok saymak demektir (Aydın, 2012: 18).

Her ilmî disiplinin kendine ait esas ve usulleri vardır. Bilimsel bir realiteye erişmek için bu metinlere veya şerhlerine erişmek gerekir. Bu esas ve usuller bazen tüm metinler için genel geçer kurallar olmakla birlikte, bazen de metnin kendisinden kaynaklanan ve sadece o metne özel metodlar olabilmektedir. Bu metinlerin malzemesini, yazılı satırlar, bu satırların yazılı olduğu levhalar oluşturur. Ulaşılması gereken nihâî hedef ise bu cümlelerin analiz edilmesi ve şekil verilmesi sonucunda elde edilecek bilgilerin canlandırılması ve yaşam sahasına konulmasıdır. Klasik metinleri okumak sadece dilbilgisi, dil yapısı, nazım/sözdizimi, terminoloji ve literatür bilgisi demek değildir. Bir metni sadece okuma ve literatürünü anlama ile metinde verilmek istenen ana hedefin hakkıyla anlaşılması farklı şeylerdir. Kelâm, tarih, fıkıh, usûl, ahlak, felsefe, psikoloji ve benzeri tüm ilmî disiplinlerin klasik metinleri, belli bir edebiyata, tenkide ve kompozisyona ihtiyaç duyar. Zaman, kültür ve medeniyetlerin değişimi de göz önüne alındığında bu kompozisyonun önemi daha belirgin bir hale gelecektir. Hiçbir bilim adamının bu metinlerden uzak durmasının mümkün olmadığı gibi, tüm ilim dalları da asıl itibarıyla bu metinlere muhtaçtır.

Klasik bir metnin muhtevasını anlayabilmek için genel anlamda, müellifin biyografisi, yaşam tarzı ve özellikleri; eserin yazıldığı coğrafya ve zaman dilimi, bulunduğu asrın yazar üzerindeki siyasi etkileri; çağdaşlarının bu

⁴ Ebû Hanîfe'nin "*el-Alim ve'l-Müteallim*", "*Fıkhu'l-Ekber*", Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin "*Akâidetü't-Tahâviyye*", Semerkandî'nin "*es-Sevâdu'l-A'zam*" adlı eserler buna örnek verilebilir.

konuda yazdıkları eserlerden hangi yönü ile temayüz ettiği gibi konular önem arz etmektedir. Sonrasında ise elde bulunan metnin kaleme alınmış şekli, varsa bu hususta yazarın hikayesi, manzum veya mensûr oluşu, ait olduğu bilim dalı gibi konuların bilinmesi de ayrıca önemli olan konulardandır. Metin içerisinde kullanılan kavramlar, farklı asırlarda dilin gelişimi, yazıldığı dilin kültürü gibi hususlar metnin analizi ve bu metinle varılmak istenen hedefe ulaşma açısından önemlidir. Bu sayılan hususlar bir metnin anlam ve üslubunu kavrama ve muhtevasını diri tutma açısından mutlaka göz önünde bulundurulması gereken hususlardandır.

Zaman ilerledikçe, fetihlerin gerçekleşmesi ile İslam toplumunun farklı din mensuplarıyla bir araya gelmesi farklı ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Bu durum Müslümanlara, bir taraftan başka milletlerin dinî ve felsefî düşüncelerini öğrenme fırsatı verirken diğer taraftan da itikâdî meseleleri sadece kendi taraftarlarına anlatma ile sınırlı kalmayıp, başka din mensuplarını da İslam inancına davet etme şeklinde bir çığır daha açılmasına vesile olmuştur. Bu defa itikâdî konuları birtakım aklî delillerle temellendirme ihtiyacı hâsıl olmuş ve mütekaddîmûn kelâm dönemi böylece kendini geliştirerek devam etmiştir. Hicrî VI. ve VII. yüzyıllarda ise Râzî'nin başlattığı felsefe ile kelamı birbirine mezcetme hareketi başlamıştır. XIX. asırla birlikte eski kelâmî yöntemleri yetersiz gören bir kısım alimler, çağın gereksinimlerini göz önüne alarak “Yeni İlmi Kelam Dönemi” şeklinde bir dönemi başlatmışlardır. Tüm bu evreler gösteriyor ki, İslam dininin inanç ile ilgili meseleleri ilk başladığı asırda olduğu şekli ile kalmamış, dinin evrensel ilkesine uygun olarak gelişerek devam etmiştir. Netice itibariyle bu konular insaflı bir bakış açısı ile gözden geçirildiğinde, her dönemin bilim adamları kendi üzerine düşen görevi yerine getirip, sonrakilere zengin bir miras bırakmış, yaşadığı toplumun ihtiyaçları ve imkanları ölçüsünde, kendi toplumlarına bilimsel çözümler üretmişlerdir.

Kelam alanında kaleme alınan ilk dönem eserler cümlesinden olarak, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) “*el-Fıhku'l-Ekber*”, “*el-Âlim ve'l-Müteallim*” adlı muhtasar risalesi zikredilmektedir. Hatta bu hususta muamelat fıkhının ve kelamın temellerini atan kimse olarak bilinmektedir. Aynı zamanda daha sonra gelen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebû Hanîfe'nin attığı bu temel üzerinden kelam ilmini sistemli bir hale getirmiştir. Hicrî 80 ve 150 yılları arasında yaşayan Ebû Hanîfe'nin kelam konusundaki eserlerinde ele aldığı konulara dikkat edildiğinde o günün inanç meselelerini, bir dizi inanılması gereken konuları zikretme yerine, meselelere problematik olarak yaklaşmış ve bulunduğu coğrafya ve zaman dilimindeki sosyo-politik ortamın analizini yapmıştır. Bu anlamda Ebû Hanîfe, “*el-Fıhku'l-Ekber*” adlı risalesine başlarken iman edilmesi gereken altı ilkeyi saydıktan hemen sonra “*Allah birdir ve bu birlik adet bakımından değildir*” (Ebû Hanîfe, 1342: 4) ifadesi ile başlar. Mesele problematik açıdan analiz yapıldığında, o dönem Mu'tezile mensupları tarafından tercümesi yapılan antik Yunan felsefesi klasiklerinin yaygınlaştığı ve bundan dolayı Hristiyanlardaki hulul nazariyesinin yansıması olan teslis inancına karşı,

Allah'ın tek olmasının muhtevasına dikkat çekilmiş ve bunun sayısal olarak değil, zât ve sıfatlarında tek olduğu vurgulanmıştır. Zaten cümlelerin hemen sonrasına Kur'an'ın Allah tasvirini ilişitirerek, "*O'nun ortağı yoktur, doğmamış ve doğurmamıştır*" (İhlâs: 112/3-4) ayeti ile bu düşünceyi temellendirme yoluna gidilmiştir. Ebû Hanîfe'nin sonraki cümlesinde ise "*O yarattıklarından hiçbir şeye benzemez, yarattıklarından bir şey de ona benzemez*" diye bir ifade kullanılarak, yine o dönemde ortaya çıkan ve Kur'an'daki müteşabih ayetlerden hareketle Tanrı ve insan düzleminde ontolojik bir yakınlaşmayı öngören teşbih ve tecsim problemine çözüm getirme hedefi gözetilmiştir.

Mu'tezile mensuplarının o dönemde ortaya attıkları ta'til teorisini de bir problem olarak gören Ebû Hanîfe, Allah'ın zâtî ve subûtî sıfatlarını tek tek sayarak bunların ezeli sıfatlar olduğuna dikkat çekmiştir. Özellikle Allah'ın kelam sıfatına vurgu yaparak "*Allah'ın sıfatları hâdis değildir, onlar ezelîdir. Kim bunlara hâdis der veya şüphe ederse dinden çıkar*" (Ebû Hanîfe, 1342: 5) ifadesini kullanmıştır. Burada Kur'an-ı Kerîm'i tarif etmesi ve sonrasında "*Kur'ân Allah'ın kelamıdır ve mahlûk değildir*" ifadesini kullanması da yine dönemin en büyük problemlerinden biri olan Mu'tezile mensuplarının beyan ettikleri Halku'l-Kur'ân fikrine karşı Ehl-i Sünnet düşüncesinde olanların dikkatini çekmeye yöneliktir.

Tüm bu meseleleri klasik eserlerden okurken takip edilecek olan metodolojinin ve problemin kaynağının bilinmesi müellifin o ibareyi oraya yazmasındaki gayeyi ortaya koyma açısından önemlidir. Ancak bu meselenin tekrar bugün üzerinde durularak, "*Kur'an mahlûk mudur değil midir?*" şeklindeki bir tartışmayı başlatmak veya anlatmak da yersiz kabul edilebilir. Çünkü bulunduğumuz asırda Mu'tezile'nin ortaya attığı anlamda "*Kur'an'ın mahlûk olduğu*" veya "*taaddüdü kudemâ*" diye tabir ettiği Allah'ın sıfatlarını nefyetme tartışması aynıyla mevcut değildir. Bunun yerine sıfatlardan soyutlanmış ve pasif bir Tanrı inancını savunan Deizm mensupları vardır. Bugünün problemlerini gelenekten alınan bilgi mirasına istinat ederek çözmek yerine metne bağlı kalarak meseleyi olduğu gibi bugüne taşımamanın, bilim dünyasındaki ilerlemeye ve inanç alanında doğru bir adım atmaya fayda sağlamayacağı malumdur. O gün Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia etmek suretiyle onun Allah kelamı olmadığını beyan eden Mu'tezile mensuplarının yerine bugün "*Kur'ân'ın bazı ayetlerinin Peygamber'in zihnindeki genel ve küllî vahiyden istinbat edilmiş tikel referanslar olduğunu*" (Öztürk, 2016: 201) ifade ederek, Kur'an'ın evrenselliğine ve onun bugünkü işlevselliğine karşı çıkan aydın modernistlerin varlığı göz önünde bulundurularak cevaplar aranması gerekmektedir.

Aynı tedrici yöntem kelam alanındaki eserlere kronolojik olarak bakıldığında her birinde ayrı ayrı kendini gösterecektir. İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin "*Kitâbu't-Tevhîd*" adlı eserinde izlediği yöntem de bir taraftan Ebû Hanîfe'nin temellerini tesis ettiği kelam konularını daha

sistematik bir şekilde ele almak iken diğer taraftan da aynı jeo-kültürel hat içerisinde varlığını devam ettiren ve çağdaşı olan Mu'tezile'nin Bağdat ekolü mensubu Ka'bî'nin (ö. 319/931) görüşlerini zikrederek fikirlerinin tutarsızlıklarını beyan etmek olmuştur (Bebek, 2001: XXIV/27). Kelamın birçok konusundaki Mu'tezilî görüşleri Ka'bî üzerinden eleştiren Mâtürîdî, sıfatlar, ecel, rızık, husun-kubuh, ru'yetullah ve daha birçok konu hakkındaki muhalif görüşlerinden dolayı Mu'tezile'yi ve bu mezhebin mensubu olan Ka'bî'yi bilgisizlikle itham etmiştir (Mâtürîdî, 2003).

Kelam ilminde klasikleşen eserlerden biri olan ve Neseffî'nin kaleme aldığı (ö. 537/1142) "*el-Akâidü'n-Nesefiyye*" adlı risale de aynı şekilde konuları problematik olarak ele alıp incelemiştir. Risâlesine "ehl-i hak der ki" şeklinde başlayan Neseffî bu ifadesiyle Ehl-i Sünnet kelamcılarını kastetmiş ve bulunduğu zaman dilimi olan Hicrî V. Ve VI. yüzyıllarda kelâmî tartışmaların odak noktasında bulunan bid'at ekolleri saf dışı bırakmak, sünnî görüşlerin hak, diğerlerinin batıl olduğu izlenimini vermeyi hedeflemiştir (Hererî, 1997: 19). İkinci cümlesinde ise "eşyanın hakikati sabittir" cümlesi ile kelamda o günün tartışmalarından biri olan "varlık" probleminin sünnî anlayıştaki anlamını konu edinmiştir. Çünkü milattan önce V. yüzyılda antik Yunan düşüncesi çevresinde ortaya çıkan ve sufestâiler diye bilinen felsefe akımı, "varlık" âleminin aslında olmadığını, bunların zan ve vehimden meydana geldiğini iddia etmekteydi (Teftâzânî, 1988: 14). Hatta bunlar duyu ile elde edilen bilgileri bile yok saymaktaydılar (Bağdâdî, 1977: 185). Bunların 'lâ edriyye', 'İnâdiyye' ve 'İndiyye' diye grupları vardır (Tehânevî, 1996: I/958). Netice itibariyle Neseffî'nin yaşadığı sosyal çevrede bu türlü sofistik düşünce akımlarının varlığının mevcut olduğu müşahede edilmektedir.

Kelam ilmi disiplininin özellikle klasik okuma metodolojisinde, gelenekten gelen bu kavramların bugünkü karşılıklarının bilinmesi, nüans farklılıkları ile bile ayrılma bugün karşılıklarının olup olmadığı gibi konular asıl gayenin belirlenmesinde önemli katkılar sağlayacaktır. Nitekim mutlak varlığın kendiliklerinden hiçbir zaman bilinmeyeceğini ileri süren felsefî akımlar günümüzde farklı isimler altında varlığını mevcudiyetini sürdürmektedir. Mesela Yunanca "bilgi ve mârifet" anlamına gelen gnostos sözcüğünün başına olumsuzluk eki olan "a" ekinin gelmesiyle oluşan ve Türkçeye "bilinemezci" şeklinde tercüme edilen Agnostik akımlara olan eğilim bugünün dünyasında da belirginliğini devam ettirmektedir. Muhteva olarak bakıldığında klasik dönemin süfestâileri ve günümüz Agnostik mensuplarının iddia ettiği; evrenin nasıl yaratıldığını bilebilmenin mümkün olmadığı, Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu bilebilmenin imkânsızlığı gibi ortak düşünceleri vardır. Dolayısıyla Klasik kelam eserlerinde bu türden akımları ifade etmek için İndiyye, İnâdiyye ve Lâedriyye gibi isimler verilmiş ve bunların tümünü süfestâiyye başlığı altında toplamamışlardır. Hatta bu düşüncenin izlerine uzak doğunun Sümeniyye ve Berâhime gibi akımlarında da rastlamak mümkündür (Yeşilyurt, 2013: 40-41).

Sonuç ve Değerlendirme

Medeniyet, tecrübe, gelenek ve bunların oluşturduğu bilgi birikimi her toplumun fertlerine öz benlik şuuru kazandıran hazır bulduğu büyük bir mirastır. Bu mirası görmezlikten gelmek, reddetmek, küçümsemek veya modern felsefenin tanımıyla buna sırt dönmek büyük bir servetin kaybedilmesi anlamına gelir. Nitekim bugün dünyanın geldiği noktanın arka planında, önceki nesillerden devralınan bilgi, tecrübe ve deneyimin bulunduğu muhakkaktır. Zaten tarih bilincinin amacı da yeryüzünün halifesi olan insana geçmişin analizini yaparak geleceğe yön verme misyonudur. Bu misyonu üstlenen kimselerin, geçmişe sırt dönmek ve onu küçümsemek yerine, tarihten gelen bu mirası daha da geliştirerek bir sonraki neslin verimli yaşamasını sağlamaları gerekir. Yaşanmış hataların tekerrür etmemesi, güzelliklerin ise daha ileri bir seviyeye çıkartılması tarih bilinci sayesinde gelişim gösterir. Hayvanlar âlemi bu tarihi bilinç ve yaşadıkları hayatı bir sonraki nesle aktarma durumu olmadığından hiçbir gelişme kaydedemez ve ilk yaratılıştaki misyonun aynısını devam ettirmek durumunda kalırlar.

Klasik eserler, bir toplumun gelişmesi ve bilinç elde edebilmesinde rol oynayan en önemli değerlerdir. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere İslam inancı konusunda yazılan tüm klasikler on dört asır boyunca Müslüman toplumların gelişmesinde çok büyük bir misyonu yüklenmişlerdir. Ancak aydınlanma dönemi ile birlikte Batının toplumlara sunduğu modern hayat felsefesi, İslam coğrafyası dâhil tüm dünyada modernist bir algıyı da beraberinde getirmiş ve adeta geleneğe sırt dönmeyi de dikte etmiştir. Böylece Batı ya modernizm ya gelenek şeklinde iki seçenek sunmuş ve bu düşüncesi ile dünyaya hâkimiyet sağlama yolunu tercih etmiştir. İslam coğrafyasında bazı bilim adamları bu durumdan nasibini almış ve Batının modernizmi karşısında kapıldığı kompleks ile Kur'an başta olmak üzere İslam medeniyetinin birikimi olan klasik değerlere tarihsel bir bakış açısı ile bakmaya başlamıştır. Halbuki İslam ilim medeniyetinin mirası olan teliflerden muhtasar, şerh ve haşiye türünde yazılan tüm eserler sonraki dönem insanına belli bilgileri nakletmenin yanı sıra, eğitimde bir yöntem ve metodoloji sunmanın gayreti içinde olmuştur. Bu eserlerin vücuda getirilmesi yönünde önceki dönem âlimlerinin çektiği sıkıntılar belli bir misyonun edası ve İslam inancının bireye yüklediği sorumluluğun bir neticesi olarak kabul edilmelidir. İslam medeniyet birikiminin hem ezber hem de telif usulüyle aktarıldığı göz önüne alındığında hataların asgari düzeye indirilerek gelişim sağladığı bir gerçektir. Bir konuşmacının hitabı esnasında bir mısra şiir okuyamaması ya da istiklal marşını bile elindeki kâğıttan okuması şeklindeki müşahedeler ezber yapmanın da eğitimin bir parçası olduğu hakikatini gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Altıntaş, R. (2010). "Geçmişten Günümüze Kelam Geleneği". *Eski Yeni*, 16/22-29.
- Aydın, M. Ş. (2012). *İslami Geleneğe Eğitim Ahlakı*. İstanbul: T.D.V. Yayınları.
- Aykaç, M. (2016). "Nâsıruddin el-Beyzâvî ve Osmanlı Kelâm Geleneğindeki Yeri". *İslami Araştırmalar*. cilt: XXVII, sayı: 3/388-403.
- Bağdâdî, A. (1977). *el-Fark Beyne'l-Firak*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.
- Bardakoğlu, A. (2017). *İslam Işığında Kendi Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- Bebek, A. (2001). "Ka'bî". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: T.D.V. Yayınları.
- Bozkurt, N.; Küçükaşçı, M. S. (2003). "Mekke". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Ankara: T.D.V. Yayınları. XXVIII/561.
- Cürcânî, S. Ş. (2006). *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Demir, O. (2012). "Osmanlı medreselerinde kelam öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)" Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Kelam Bilim Dalı.
- Demirci, M. (2008). "Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Tedricilik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9: 175-198.
- Demirci, O. (2013). "Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi". *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 11/1: 253-270.
- Dönmez, İ. K. (2007). "Örf" *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: T.D.V. Yayınları. XXXIV/387-93.
- Durmuş, İ. (2006). "Muhtasar" *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: T.D.V. Yayınları. XXXI/57.
- Ebû Hanîfe, İ. A. (1342). *el-Fıkhu'l-Ekber*. Haydarabat: Meclisü'l-Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye.
- Haydar, A. (2003). *Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- Hererî, A. (1997). *el-Metâlibu'l-Vefiyye Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. Beyrut: Dâru'l-Meşârîf.
- Hızlı, M. (2008). "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 17, Sayı: 1: 25-46
- İbn el-Esîr İ. (1987). *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İmiye.
- İbn Kasım, A. İ. (2000). *ed-Delîl İle'l-Mütûni'l-İlmiyye*. Riyâd: Dârû's-Sumay'î.
- İbn Kesîr, E. F. İ. (1988). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî

- İbn-i Haldûn, E. (2001). *Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn-i Yaş, E. B. (2001). *Şerhu'l-Mufassal*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l Esîr, M. (1979). *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tancî, Beyrut: el-Mekbetü'l-İlmiyye.
- İnalcık, H. (1954). *Fatih Devri, Önsöz*, (Derleme ile). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İsfahânî, R. (2007). *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*. Kahire: Dâru's-Selâm.
- Kattân, M. (1995). *Mebâhis fî Ulûmi'l-'Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Kılıç, H. (1994). "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: T.D.V. Yayınları. X/317.
- Kinânî, İ. C. (2012). *Tezkiret'ü'-Sâmi' ve'l-Müteallim*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Mâtürîdî, E. M. (2003). *Kitâbu't-Tevîd*. Ankara: T.D.V İslam Ansiklopedisi Yayınları.
- Mevsilî, A. (2015). *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Nesefî, E. B. (2011). *el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyyeti Li't-Türâs.
- Öztürk, M. (2016). *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- Râzî, F. (2000). *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Râzî, F. (2004). *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz* Thk, Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Sâbûnî, N. (1969). *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*. Haz. Fethullah Hulefy. Mısır: Dâru'l-Meârif.
- Saka, Ş. (2001). "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XLII: 59-76.
- Saraç, M. A. Y. (2000). "Îcâz". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, T.D.V. Yayınları. XXI/392.
- Seâlibî, M. H. (1995). *el-Fikrû's-Sâmî fî Târîhi'l Fıkhi'l- İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Teftâzânî, S. (1988). *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Kahire: Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye.
- Tehânevî, M. A. (1996). *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*. thk. Alî Dahrûc, Beyrut: Mektebetü Lübnân.

Uzun, M. (1999). "İtnâb". T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: T.D.V. Yayınları. XIX/219.

Yavuz, Y. Ş. (1989). "el-Akâidü'l-Adudiyye". T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: T.D.V. Yayınları.

Yazıcıoğlu, M. S. (1980). "XV. Ve XVI Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri". *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Sayı: 4. Sayfa: 273-283.

Yeşilyurt, T. (2013). *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Zorlu, C. (2006). "Tebliğde Öncelik ve Tedricilik". *Hız. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 236-248.

